

KÉTNYELVŰ GYERMEKEK BESZÉDPERCEPCIÓS TELJESÍTMÉNYE

Imre Angéla

Bevezetés

A többnyelvűség kérdését mind pszicholingvisztikai, mind szociolingvisztikai szempontból értelmezhetjük és megvizsgálhatjuk, de a téma interdiszciplináris terület: a nyelvészetten kívül foglalkozik vele a kísérleti pszichológia, a neuropszichológia és a pedagógia is. A vizsgálatok célja kettős: részben az egyéni és közösségi kétnyelvűség jellemzőinek megismerése, másrészt általánosabb kérdések megválaszolása, mint például a beszéd és gondolkodás kapcsolata, a sokrétűbb nyelvi és kulturális ösztönzés hatásai a személyiségfejlődésre, az agyféltekék funkcionális aszimmetriája, a nyelvi anyag feldolgozása, az idegennyelv-oktatás hatékonyabb módszerei.

A kétnyelvűség általános megítélése inkább pozitív, hiszen két vagy több nyelv birtoklása egyértelműen előnyként mutatkozik az élet sok területén. Több nyelv ismerete és használata befolyásolja az anyanyelvi mechanizmusokat is: más kultúrákat is megismerhetünk, és ez is hozzájárulhat ahhoz, hogy a több nyelven felnövő emberek további kommunikációs és – ehhez kapcsolódóan – jobb érvényesülési lehetőségekkel rendelkeznek.

Ki számít kétnyelvűnek? A kérdést megfogalmazhatjuk másképpen is: mennyire kell tudni ahhoz egy nyelvet, hogy kétnyelvűnek nevezhessünk valakit? Gyakran felmerül az a kérdés is, vajon milyen életkorig kell ehhez a nyelvet elsajátítani. Már ez a néhány kérdés is arra utal, hogy a problémával kapcsolatosan több vélemény, illetve meghatározás is létezik; Bloomfield (1933) Diebold (1961), Weinreich (1953), Skutnabb-Kangas (1997) csak néhányan azon kutatók közül, akik egy-egy meghatározását adták a kétnyelvűségnek. Bartha úgy fogalmaz: „kétnyelvűnek tekintjük azt, aki a mindennapi érintkezései során két vagy több nyelvet kommunikatív, szociokulturális szükségleteinek megfelelően (szóban és/vagy írásban, illetőleg jelelt formában) rendszeresen használ” (1999: 40), kiegészítve a meghatározást azzal, hogy a fogalomnak már csak azért sem létezhet egyetlen érvényes meghatározása, hiszen az egyéni kétnyelvűség nem más, mint a különböző beszélők egymástól eltérő módon elsajátított nyelvi státusa.

A kétnyelvűségeen belül további csoportokat lehet és kell megkülönböztetni. A kifejezés egyrészt jelenti azt az emberi tulajdonságot, hogy valaki több mint egy nyelv tudásával rendelkezik; ezt nevezzük **egyéni kétnyelvűségnek** is. Másrészt a kifejezés használatos olyan nemzetek, társadalmak vagy társadalmi csoportok jellemzésére, ahol több természetes nyelv él egymás mellett. Utóbbit ne-

vezzük **közösségi vagy társadalmi kétnyelvűségnek**. A kétnyelvűség két formája ténylegesen együtt is felléphet, de ez nem feltétlenül szükségszerű állapot (Ammon et al. 1987–88: 353), hiszen létezik egyéni kétnyelvűség egynyelvű társadalomban (pl. az ázsiai bevándorlók Magyarországon) és egynyelvű személyek többnyelvű országokban (pl. Kanada vagy Svájc lakosai).

Ha a beszélő mindkét nyelven megközelítőleg ugyanolyan magas szintű nyelvi kompetenciával rendelkezik, akkor ezt kiegyenlített (balansz) kétnyelvűségnek nevezzük; ha az egyik nyelvét jobban ismeri, mint a másikat, ez az állapot az egyenlőtlen (domináns) kétnyelvűség (Lambert 1975). A nyelvek szemantikai reprezentációját megvizsgálva Weinreich nyomán Ervin és Osgood (1954) elkülöníti az összetett (compound) és a mellérendelt/koordinált (coordinate) kétnyelvűséget. Míg az első típusban a kétnyelvű ugyanazon fogalmi egységhez mindkét nyelv szavait együttesen kapcsolja hozzá, addig a második típusnál a két nyelv szerint elkülönülő két szóhoz két jelentést kapcsol. Az anyanyelv (L1) elsajátításának idejét figyelembe véve megkülönböztetünk gyermekkori (korai), fiatakkori és felnőttkori (kései) kétnyelvűséget. Más felosztásban a gyermeki kétnyelvűségen belül kell elkülönítenünk az egyidejű (szimultán) és az egymást követő (szukcesszív) kétnyelvűséget (Borbély 2003). Az elsajátítás módja alapján megkülönböztetünk természetes vagy elsődleges, illetve mesterséges vagy másodlagos nyelvsajátítást; ez Skutnabb-Kangasnál (1984) természetes, illetve iskolai/kulturális kétnyelvűségként szerepel. Ha a beszélő támogató, toleráns környezetben anélkül sajátíthatja el az újabb nyelveket, hogy az anyanyelve ennek kárát látná, akkor ezt hozzáadó (additív) kétnyelvűségnek nevezzük. Felcserélő (szubtraktív) kétnyelvűség akkor alakul ki, ha az egyén társadalmi nyomásra feladja az anyanyelvét, így az újabb nyelv megismerése a régebbi felcserélését hozza magával.

Noha a kétnyelvűséget általában pozitívan értékeljük, jobbára az előnyös oldalát ismerjük, ugyanakkor sok kétnyelvűt ér a kritika, hogy nem elégséges a nyelvismerete, nem beszél eléggé folyékonyan, és nagyon „egyoldalú” mondatépítési szabályokat alkalmaz. Amiben minden kritika és kritikus egyetért: ezek a beszélők valahogyan „mások”, mint azok, akik a mindennapokban csak egy nyelvet használnak.

A kétnyelvűek nyelvi teljesítményének megítélése különböző kritériumok alapján történik, attól függően, hogy a beszélővel szemben milyen elvárásokat támasztunk, bár meg kell jegyeznünk: ritkábban és kevésbé fordul elő az, hogy a felmérések a kommunikációs kompetenciájukat vizsgálnák meg, legtöbbször a szókincsüket és a nyelvtani ismereteiket ellenőrzik. Grosjean (1992) arra hívja fel a figyelmet, hogy a fent említett, a kétnyelvűek nem az elvárt szintnek megfelelő nyelvi tudásáról szóló vélemény azért is alakulhatott ki, mert a kétnyelvű egyének képességeit általában az általuk használt nyelveken külön-külön az egy-egy nyelvi standardokhoz viszonyítják. Ez az eljárás azonban a kétnyelvűek alulértékeléséhez vezethet.

Egynyelvűek és kétnyelvűek nyelvi teljesítményével kapcsolatban ismeretes az ún. Cummins-féle küszöbhipotézis, amely szerint az anyanyelv-elsajátítás kezdeti fázisában a kétnyelvűek gyengébben, az első küszöb elérése után azonban jobban teljesítenek, mint egynyelvű társaik, illetve azonos korú bilingvisek esetén a domináns kétnyelvűek gyengébb, a kiegyenlített kétnyelvűek jobb eredményt produkálnak, mint a monolingvisek (Göncz 1985). Feltételeztük, hogy a kétnyelvűek eltérő teljesítménye nemcsak a produkció oldalán jelentkezik, hanem a beszédfeldolgozásuk is gyengébb lesz. Különösen valószínűsíthető ez a domináns kétnyelvűek „gyengébb” nyelvén.

Anyag és módszer

Vizsgálatunkban 50 kétnyelvű gyermek magyar nyelvi beszédpercepció teljesítményét mértük fel. A kiválasztott gyermekek csoportja nem homogén: különböző életkorúak (5–13 éves kor között), néhányuknak a magyar az első nyelvük, és ezt használják otthon is; mások ezzel a nyelvvel csak valamivel később találkoztak, tehát nem rögtön születésüktől fogva nevelkedtek kétnyelvű környezetben, s habár ők is használják a magyart a legkülönbözőbb szituációkban, otthon, a családban más nyelven kommunikálnak egymással. Ezek a nyelvek a következők voltak: albán, angol, bolgár, cigány, dán, kínai, lengyel, mongol, német, orosz, perzsa, román, spanyol, svéd, szerb, szlovák, ukrán és vietnami. A vizsgált gyermekek mindegyikére jellemző, hogy a teljesítménymérés idején már hosszabb ideje Magyarországon éltek, és mindennapjaikat magyar nyelvű óvodában vagy iskolában töltötték. Ez azt jelenti, hogy mindannyian olyan kétnyelvűek, akiknek az egyik nyelve a magyar (mindannyian jól beszélnek a nyelvet), de a bilingvisek különböző kategóriáihoz tartoznak. Szó volt már arról, hogy a kétnyelvű gyermekek nyelvi tesztelését gyakran az a kritika éri: a nyelvi tudásukat egynyelvű társaik eredményeivel vetik össze, holott ez nem előnyös számukra, mert esetleg az adott nyelvet nem művelik olyan magas szinten, mint a domináns nyelvüket. Mivel azonban ezeknek a gyermekeknek ezt a nyelvet szóban, és iskolások esetében írásban is állandóan használniuk kell, így jogosnak tűnik a magyar nyelvi beszédpercepciójuk felmérése. Az 1. táblázat a vizsgálatba bevont gyermekek számát mutatja életkori megosztás szerint.

1. táblázat: A vizsgálatban részt vett gyermekek száma korosztály szerint

Életkor (év)	6	9	10
Gyermekszám	13	11	11

A kutatáshoz a GMP-tesztsomagot alkalmaztuk (Gósy 1995). Az eljárást standardizált, a kapott adatok alapján jól jellemezhető a működéssorozat, s így az ép fejlődési szint megbízhatóan elkülöníthető az elmaradott, zavart folyamatától. A tesztsomag 20 altestet tartalmaz. A jelen vizsgálatban azokat a feladatok értékeltük ki, amelyek a beszédészlelést mérik. A kapott eredményeket ösz-

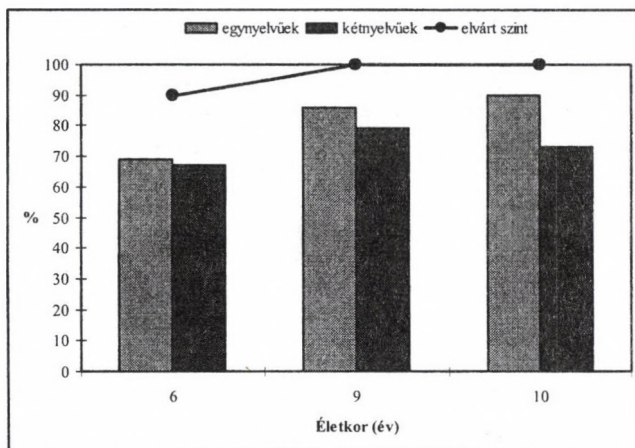
szevetettük egy egynyelvű, magyar anyanyelvű, normál populációból származó, normál iskolába járó gyermekcsoport percepciós teljesítményével. Jelen dolgozatban a 6, 9 és 10 éves gyermekek beszédfeldolgozását hasonlítjuk össze. Ezen három korcsoport kiválasztását az is indokolja, hogy így megfigyelhetjük, van-e jelentős különbség a gyermekek eredményei között abban a korban, amikor még a szegmentális szerkezetek elsajátítása sem záródott le, illetve amikor már ezeknek a szabályoknak az ismeretét és problémamentes használatát elvárjuk.

Eredmények

GMP2: Mondatazonosítás zajban

A tesztben a gyermekeknek 10, zajjal fedett mondatot kellett hallás után megismételniük (a jel/zaj viszony 4 dB). Ha a gyermekek észlelése a kívánt szintű, akkor zajos környezetben, valamint nehezített viszonyok között is megfelelően kell működni. A teszt célja az észlelés akusztikai, fonetikai és fonológiai szintjének vizsgálata.

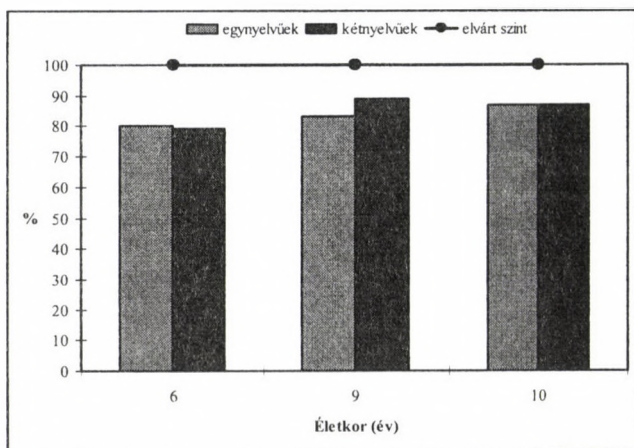
Az 1. ábra mutatja az egynyelvűek és a kétnyelvűek eredményét, valamint az elvárt szintet életkoronként. Láthatjuk, hogy az életkor növekedésével, a kétnyelvű 10 éveseket kivéve, javuló tendenciát mutatnak az eredmények. Az utóbbi csoport eredménye azért lett gyenge, mert két gyermek is csak 10%-os teljesítményt nyújtott, ami nagyon lerontotta az átlagértéket; a többi gyermek eredménye 70–100% közé esik. Ha az egynyelvűek és a kétnyelvűek eredményét összevetjük, az derül ki, hogy az egynyelvűek összességében sikeresebbek voltak kétnyelvű társaiknál. Az elsajátítás kívánt szintjét egyik gyermek sem érte el.

1. ábra
A GMP2 eredményei

GMP3: Szóazonosítás zajban

Ebben a tesztben a gyermekeknek 10 zajjal fedett szót kellett hallás után megismételniük (a jel/zaj viszony 4 dB). A zajos szavak azonosításánál az egy- és kétnyelvűek eredménye között gyakorlatilag nincs különbség. Ha az egyes korcsoportok eredményeit összevetjük, az életkor növekedésével csak minimálisan javultak az eredmények (az egynyelvűeknél például mintegy 3, illetve 4 százalékpontot). Ha az egyes gyermekek eredményét megvizsgáljuk, érdekes adatokra bukkanhatunk. A GMP2-ben említett két gyermek itt 70, illetve 100%-ot ért el. Összességében azonban azt mondhatjuk, hogy az elért eredmények gyengék, hiszen a hibátlan megoldást már 6 éves kortól elvárjuk, azonban a vizsgált korcsoportok mindegyike 90% alatt teljesített (2. ábra).

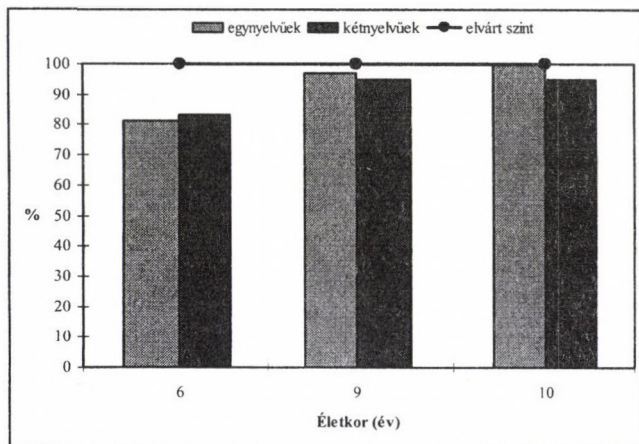
2. ábra
A GMP3 eredményei

GMP4: Szűrt mondatok azonosítása

Ebben a tesztben a gyermekeknek 10 olyan mondatot kellett hallás után megismételniük, amelyeknek a frekvenciatartománya igen szűk (mindössze 500 Hz-es sáv, 2200 és 2700 Hz között, 36 dB/oktáv meredekségű szűrő alkalmazásával).

Az életkor előrehaladtával az eredmények javulnak. A 6 évesek még egyik csoportban sem teljesítenek a várt szinten (81, illetve 83%-os az eredményük), itt még 40%-os teljesítménnyel is találkoztunk, s a kétnyelvűek közül csak egy gyermeknek sikerült hibátlanul megoldani a feladatot. Ez azért is számít gyenge eredménynek, hiszen a gyermekek közül senkinek sem volt – ismereteink szerint – probléma a hallásával, s ha az észlelési mechanizmusuk jól működik, akkor a hallott szöveg a szűrés mellett is teljesen jól érthető. Az idősebb gyermekek között már alig volt néhány, aki nem ért el 100%-ot, a 10 éves egynyelvűek közül pedig senki nem rontott egyetlen mondatot sem, így kimondható, hogy a na-

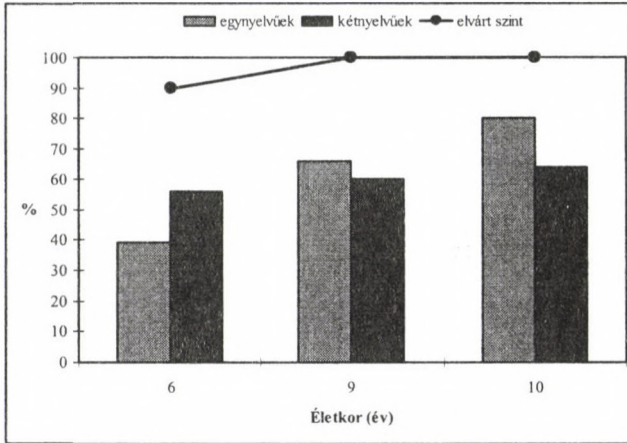
gyobbak átlagban elérték az elvárt szintet. Ebben a résztesztben az egy- és két-nyelvűek között nem mutatható ki jelentős különbség (3. ábra).

3. ábra
A GMP4 eredményei

GMP5: Gyorsított mondatok azonosítása

Ebben a tesztben a gyermekeknek 10 olyan gyorsított mondatot kellett hallás után megismételniük, amelyeknek a sebessége mintegy 25%-kal gyorsabb, mint az átlagos beszédtempó. Az egy- és kétnyelvűek eredményei feltűnően eltérnek egymástól a 6 és a 10 éveseknél: a kisebbeknél a kétnyelvűek teljesítettek jobban 17 százalékponttal, míg a nagyobbaknál az egynyelvűek értek el 16 százalékponttal magasabb eredményt. Az elvárt szintet egyik csoport sem érte el, az eltérés elég jelentős: 20–51 százalékpont közötti, ami azt jelenti, hogy a 6 éves egynyelvűek az elvárt értéknek az 50%-át sem teljesítették átlagosan. Ha az egyes gyermekek eredményét külön-külön megvizsgáljuk, akkor azt láthatjuk, hogy a 6 évesek közül volt, aki egyetlen mondatot sem tudott hibátlanul visszaadni, de a 9 éveseknél is volt egy 10%-os, a 10 éveseknél pedig két 20%-os eredmény a kétnyelvű csoportban. Adataink alátámasztják azt a más kutatók beszámolójában gyakran elhangzó tapasztalatot, hogy a legnagyobb elmaradás általában a GMP5 résztesztben figyelhető meg (vö. Kocsis 1996, Simon 2001, Vančóné Kremmer 2002). Mérési eredményeink azt mutatják, hogy ez a megálapítás érvényes mind az egynyelvű, mind a kétnyelvű csoportra (4. ábra).

4. ábra
A GMP5 eredményei

Az akusztikai (GMP2 és GMP3), fonetikai (GMP4) és fonológiai (GMP5) szintek életkor-specifikus teljesítménye

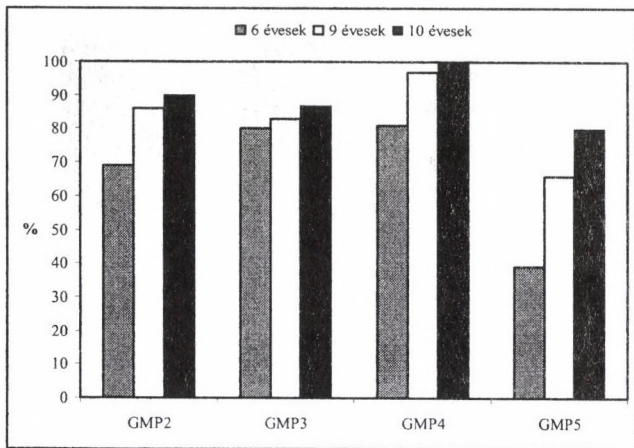
A GMP2–5 részesztek együttesen mutatják a gyermekek beszédészlelési teljesítményét. A zajos mondatok és szavak felismerésének tesztje, azaz a GMP2 és a GMP3 egymáshoz viszonyítva azt is jelzi, hogy a gyermekek beszédészlelési folyamatában zavar van-e, vagy csak elmaradás. A GMP standardjait figyelembe véve azt várjuk el, hogy a szófelismerés eredményesebb lesz, mint a mondatfelismerés. Az 5. és 6. ábra az életkor-specifikus teljesítményeket mutatja az egynyelvűek, illetve a kétnyelvűek esetében. A diagramok azt mutatják, hogy a fenti elvárás az egynyelvűeknél csak a 6 évesek esetében teljesül, a kétnyelvűeknél minden korcsoportban. Ha a két ábrát megtekintjük, akkor azt látjuk, hogy a GMP4 esetében a 9 évesek a 10 évesekével megegyező szintet értek el, de a többi esetben az idősebb korosztálynál mindenhol jobb eredményről számolhatunk be.

GMP10: A szeriális észlelés vizsgálata

Ebben a tesztben 10 értelmetlen hangsort (logatomot) kellett hallás után megismételni, ami elsősorban a gyermekek szeriális észlelésének szintjét mutatja.

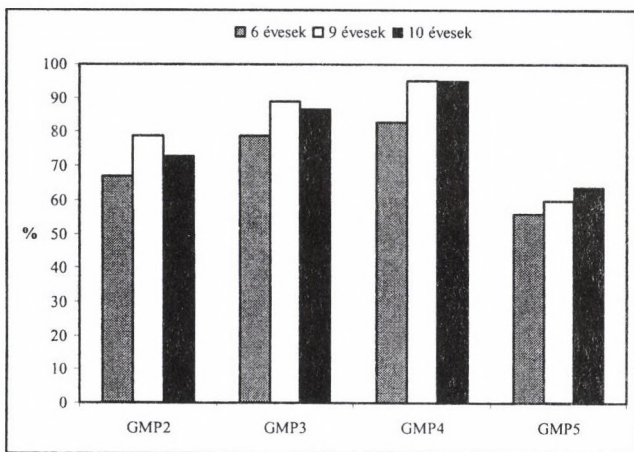
Ez a részeszt már átmenetet képez a beszédészlelés és a beszédmegértés között. Itt minden korcsoporttól 100%-ot várunk el, de ezt egyik csoport sem érte el. Mivel a kétnyelvűek sokkal többször konfrontálódnak azzal a helyzettel, hogy számukra ismeretlen szavakat, kifejezéseket tanuljanak, habár azt már adott esetben mint fogalmat ismerték, arra számítottunk, hogy ők az új szavak ismétlésében sokkal gyakorlottabbak, és ezért az egynyelvűeknél jobb eredményt fognak elérni. A feltételezés megegyezett a szlovák–magyar kétnyelvűek körében végzett vizsgálat feltételezésével, de Vančóné Kremmer (2002) adatai azt mutatták, hogy az általa felmért gyermekek esetében ilyen különbség nem

volt kimutatható, mert ötödik osztályra ezek az eltérések már kiegyenlítődnek. A mi számadataink is azt igazolták, hogy jelentősebb, 30 százalékpontnyi különbséget csak a 6 éveseknél lehet kimutatni, a 9-10 éveseknél valóban megfigyelhető egyfajta kiegyenlítődés (7. ábra).

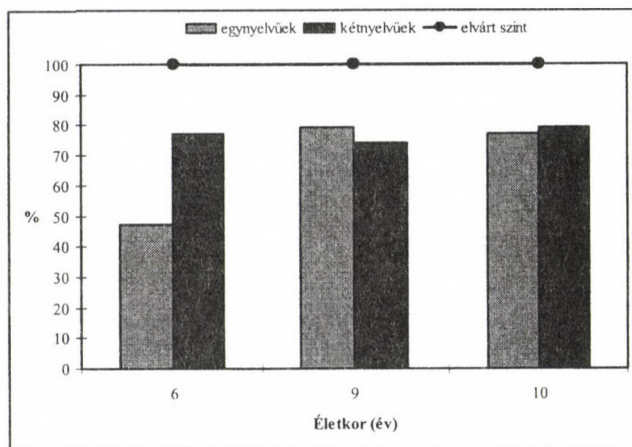
5. ábra

Az akusztikai, fonetikai és fonológiai szintek életkor-specifikus teljesítménye egy nyelvűeknek

6. ábra

Az akusztikai, fonetikai és fonológiai szintek életkor-specifikus teljesítménye kétnyelvűeknek

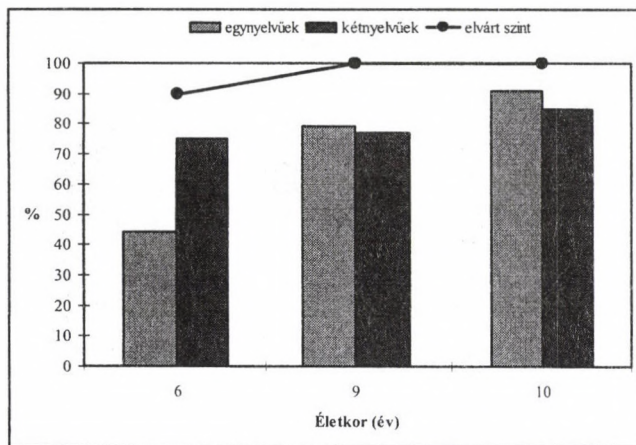

7. ábra
A GMP10 eredményei

GMP17: A beszédhang-differenciálás vizsgálata

Ebben a tesztben a gyermekeknek egymás után következő két értelem nélküli hangsorról kell eldönteniük, hogy azonosak-e, vagy különbözőek. A tesztben azt vizsgáljuk meg, felismerik-e, és el tudják-e egymástól különíteni a gyermekek az anyanyelvükre jellemző hangok tulajdonságait.

A szakirodalom szerint is kérdés, hogy a kétnyelvű gyermekek egymástól jól elkülöníthető két nyelvi rendszerrel rendelkeznek-e, vagy csak egy rendszer szolgálja ki a két nyelvet, de mivel két nyelv birtoklása általában több hanggal történő gazdálkodást jelent, mint egy nyelv esetében, ezért feltehetően a hangok tulajdonságait egy egynyelvű társaikénál érzékenyebb „szűrővel” mérik, s a differenciálásban jobb eredményt érnek el. A 8. ábra a mért eredményeket mutatja. Gósy (1995) azt írja, hogy a magyar óvodáskorú, 6-7 éves gyermekek általában képtelenek a beszédhangok időviszonyait felismerni, ezért azt várjuk, hogy az első osztályosok, illetve a 7. életévüket betöltött gyermekek lesznek csak képesek a tesztet hibátlanul megoldani. A feltételezésnek megfelelően ebben a résztesztben a 6 éveseknél a kétnyelvűek valóban jobban teljesítettek, mint az egynyelvűek, a különbség feltűnően nagy: 31 százalékpontnyi. A 9 és 10 éveseknél a két csoport között az eltérés nem jelentős, 2, illetve 6 százalékpont, de itt már a két csoport eredményei szinte kiegyenlítik egymást. Ugyanakkor az is leolvasható, hogy még a 10 évesek sem érték el az elvárt 100%-os eredményt.

8. ábra
A GMP17 eredményei

Összefoglalás

Összefoglalóan megállapítható, hogy azokban a résztesztokban, ahol valóban létező magyar szavakkal és mondatokkal ellenőriztük a beszédfeldolgozást, döntően az egynyelvű magyar gyermekek értek el jobb eredményt, vagy nem lehetett jelentős különbséget kimutatni az egy- és kétnyelvűek között. A 6 éveseknél a gyorsított mondatok tesztjében, illetve azoknál a feladatoknál, ahol értelmetlen hangsorokat használtunk fel a teszteléshez, a kétnyelvűek jelentősen jobban teljesítettek; ez egybevágott a feltételezéseinkkel. A GMP10 és GMP17 esetén az említett különbséget már nem lehetett felfedezni a nagyobb gyermekek csoportjai között. A Cummins-féle küszöbhipotézisről Göncz azt írja, hogy főleg az anyanyelv-elsajátítás kezdeti szakaszában „a gyerekekre nehezedő fokozottabb követelmények csökkentik az értelmi működés eredményességét, és lelassíthatják a beszédfejlődést is, és magas fokú (balansz) kétnyelvűséget kell kiépíteni ahhoz, hogy potenciális előnyei kifejezésre jussanak” (1985: 170). A kevés számú adatunkkal nem lehetett kimutatni a „potenciális előnyöket”, de az jól látható, hogy a nagyobbaknál már nincs jelentős különbség az egynyelvűek és a kétnyelvűek között, s főleg nem jelenti ez az előbbieket előnyét. Feltételezhetően az említett magas fokú balansz kétnyelvűség akkor alakulhat ki, ha a gyermekek ún. hozzáadó kétnyelvűségi helyzetben élnek és nevelkednek, azaz az intézményes oktatásban is elfogadják az óvodások-iskolások kétnyelvűségét, sőt adott esetben, ha erre lehetőség van, az oktatás nyelve mellett a másik nyelvet is erősítik, támogatják, hiszen a nyelvek fejlődése egymással is szorosan összefügg. Fontos lenne azonban a fent említett „fokozottabb követelmények” meglétét a szülőknél is tudatosítani. A kisebb gyermekeknél felvázolt látszólagos hátrányok megfelelő hozzáállással, támogatással, oktatással és neveléssel leküzdhe-

tők, a kétnyelvűek relatív lemaradása idővel kiegyenlítődhet, ahogy ezt mind Menyhárt (1998), mind Vančóné Kremmer (2002) idősebb kétnyelvű gyermekek körében végzett felmérései bizonyítják.

Irodalom

- Ammon, Ulrich – Dittmar, Norbert – Mattheier, Klaus J. (Hg.) 1987–1988. *Soziolinguistik. Ein internationales Handbuch zur Wissenschaft von Sprache und Gesellschaft (Sociolinguistics. An international handbook of the science of language and society)* 1–2. De Gruyter, Berlin–New York.
- Bartha Csilla 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Bloomfield, Leonard 1933. *Language*. Holt, New York.
- Borbély Anna 2003. Kétnyelvűség és többnyelvűség. In Kiefer Ferenc (szerk.): *A magyar nyelv kézikönyve*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 361–380.
- Diebold, Richard 1961. Incipient bilingualism. *Language* 37. 97–112.
- Ervin, Susan M. – Osgood, Charles E. 1954. Second language learning and bilingualism. *Journal of Abnormal and Social Psychology* 49. 139–146.
- Gósy Mária 1989. *Beszédészlelés*. Linguistica, Series A, Studia et Dissertationes 2. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest.
- Gósy Mária 1995. *GMP-diagnosztika*. Nikol Kiadó, Budapest.
- Gósy Mária 2000. *A hallástól a tanulásig*. Nikol Kiadó, Budapest.
- Göncz Lajos 1985. *A kétnyelvűség pszichológiája: A magyar-szerbhorvát kétnyelvűség lélektani vizsgálata*. Forum, Újvidék.
- Grosjean, François 1992. Another view of bilingualism. In Harris, R. J. (ed.): *Cognitive processing in bilinguals*. North-Holland, Amsterdam, 51–62.
- Kocsis Judit 1996. Óvodáskorú gyermekek beszédészlelési és beszédmegértési teljesítményének alakulása. In Gósy Mária (szerk.): *Gyermekkori beszédészlelési és beszédmegértési zavarok*. Nikol Kiadó, Budapest, 100–121.
- Lambert, W. E. 1975. Culture and language as factors in learning and education. In Wolfgang, Aaron (ed.): *Education of immigrant children*. Ontario Institute for Studies in Education, Toronto, 55–83.
- Menyhárt Krisztina 1998. Mondatértés és szóaktiválás magyar–bolgár kétnyelvű gyermekek-nél. In Lengyel Zsolt – Navracscics Judit (szerk.): *Alkalmazott nyelvészeti tanulmányok. Közép-Európa*. Veszprémi Egyetem, Veszprém, 137–145.
- Simon Orsolya 2001. A magyar és az angol beszédészlelési és beszédmegértési teljesítmény összefüggései 11–12 évesek körében. *Alkalmazott Nyelvtudomány* 1/2. 45–62.
- Skutnabb-Kangas, Tove 1984. *Bilingualism or not: The education of minorities*. Multilingual Matters, Clevedon, Avon.
- Skutnabb-Kangas, Tove 1997. *Nyelv, oktatás és a kisebbségek*. Teleki László Alapítvány, Kisebbségi Adattár VIII., Budapest.
- Vančóné Kremmer Ildikó 2002. A beszédészlelés és a beszédmegértés vizsgálata magyar–szlovák kétnyelvű gyermekeknél. In Lanstyák István – Simon Szabolcs (szerk.): *Tanulmányok a kétnyelvűségről*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 71–94.
- Weinreich, Uriel 1953. *Languages in contact: Findings and problems*. Linguistic Circle, New York.

A tanulmány az OTKA T049426 számú pályázatának a támogatásával jött létre.